

(ZÁRSÓ)

A tanácskozás hasznos volt, bizonyította, hogy alkotók és kritikusok indulatok nélkül, érvelve, higgadtan képesek közös eszmecserére, ajánlatos lenne egy-kétévénként, rendszeres jelleggel, megismételni a találkozót. Jellemzője a tanácskozásnak, hogy több kritikus szólalt fel, mint író. Előbbiek otthonosabban mozognak elméleti kérdésekben, felkészültségük mellett olvasottságuk köre is mérhető volt, nemcsak a felsorolt nevek tekintetében, hanem az elemzett esztétikai minőségek hovatarozását illetően is. Az alkotók a kelleténél kevesebben és óvatosabban vettek részt a vitában, holott épp a művészi megismerés mostani problémáiról bizonytalán érdekes tapasztalatokat és kérdéseket vehettek volna fel. Mindenesetre érezhető volt, hogy az irodalomnak — az alkotóknak — ajánlatos mélyebb társadalomtudományi és elméleti jártasságra szert tenniük. Egyre nehezebb a „saját kútfőből” meríteni, a mainál szükségesebb érteni, mi történik ebben az országban, merre tartunk, s kéréseknek kell lennünk a különféle jelenségeket összefüggéseikben elhelyezni.

A próza fejlődéséről Gáll István azt mondta, „a prózáírók abból élnek, amit mások meghagynak nekik”. Ebből meg is lehet élni, túl sokat hagynak meg mások. Az adott világ kimeríthetetlen forrás. Azt is mondta, nincs nagyregény, eluralkodott a kisregény, ami mintha azt jelezné, hogy a prózáírók nem vágják nagy fába a fejszájukat. A kisregény léte, terjedése világjelenség. Valóságunk oly szövevényes, oly nehezen áttekinthető, hogy az írók — nagy többségük — teljes szintézis helyett mikroszintézisre vállalkozik. De ez nem baj. A mikroszintézis izgalmas feladatok, mint az erőltetett vagy felszínes nagy szintéziséké. A szűk robbanótérben lejátszódó dráma — vagy komédia — érdekesebb a szétterülő tablónál. A mi egyik nagy problémánk, ha nem a legnagyobb, a szocializmusban élő személyiség és a közösség lehetséges harmóniája. Ez bizony drámák és gyötrelmek árán megy végbe, méghozzá generációként megújuló drámák és gyötrelmek árán. Ezt kisregényben is nagy témaként lehet megírni. És ebben a vonatkozásban nem lehet, nem szabad prakticista módon lesni, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődést rögtön nyomon követik-e a teljességre törekvő nagyregények. Egyáltalán, nem ártana tisztázni a jelen idejű teljesség ismerveit. A felszólalók közül többen utaltak rá, hogy egy bizonyos távlatból mi mindent látnak másként, mint annak idején. Ezen is érdemes lenne eltűnődni. Ez a „másként látás” nem jelenthet évenkénti újraértékelést, hiszen a világirodalom jeles műveinek abszolút többségét nincs, aki újra meg újra megírja.

Koczkás Sándor megemlítette, hogy a nyilatkozatok ideje lejárt. Többé-kevésbé igaza van. De azért még túlságosan is él bennünk annak az időszaknak az emléke, mikor egy-egy nyilatkozat fontosabb volt a múnél.

Egy másik kérdés, amit idehaza időszerűnek vélek. Geno Pampaloni, a legismertebb olasz polgári kritikusok egyike, kinek közismerten nincsenek marxista nézetei, nemrég megmondta, hogy az egyszemélyes világról, az elidegenedésről, a magányról, a kiszolgáltatottságról, a szegényről, a szellemi levetkezzettségről már mindent tudunk, de a világirodalom prózájában hol lehet fel az adott történelem, a konkrét idő. (Szerinte ilyen írások elsősorban azokból az országokból jönnek, melyeket egyszerűen „diktatúráknak” szoktak nevezni, tehát a Szovjetunióból, a szocialista országokból, továbbá egyes dél-amerikai szerzőktől.) Érdekes, hogy Pampaloni nemcsak észreveszi a jelenséget, hanem a nyugati irodalommal szemben igényként is megfogalmazza. Mintha a mi kritikai életünkben ez nem lenne olyan világos... Egyetérttek azzal, hogy azok a pályatársaink, akik nem a mi világnézetünk oldaláról közelítik meg mondandójukat, de valami érdemlegesen újat közölnek az emberrel, vagy — a polgári irodalom hazai folytatóiként — szuggesztíven és igényesen lelepleznek valami idegent, valami nem követhetőt, azok szövetségeseink. Csakugyan

azok. Még tanulni is lehet tőlük, akárcsak a nyugati irodalom izgalmasan új eredményeiből. Arra azonban gondolnunk kell, hogy a polgári irodalom sikeres és új eszközei tartalmakat is hordoznak, és ezek a tartalmak csak bizonyos — főképp polgári — életjelenségeket, magatartásokat ábrázolására alkalmasak, az átmeneti korszak emberi viszonylatainak kimondásában nem egyszer egyoldalúvá válnak. Tanuljuk el, ami ezekből az eszközökből érték. De persze, tanuljunk Ajtmatovtól, Raszputyintól — nem kívánom hosszan sorolni a neveket —, akik rendkívül meggyőző hitelességgel, izgalmasan írják meg az átmeneti kor embereit. És, ami szintén elgondolkodtató, vajon nem lennének-e képesek következetesebben, tágranyitottabb szemmel fölfedezni a bontakozó csirájú szocialista jelenségek értelmét s érvényét. Azzal a társadalomkritikai felelősségről, mellyel egyáltalán hozzá lehet nyúlni korunkhoz.

Folytatva ezt a kérdést, egyetértek Tóth Dezsővel abban, hogy irodalmunkat — annak javát —, megközelítéseit, látomásait, megkomponálási módjait minél előbb az egyetemes világirodalom szintjére emeljük. Ez az „egyetemesség” azonban korántsem egyértelmű. Ahogyan a mai világban nincs emberi egyetemesség a szocializmus jelenléte, tudomásul vétele nélkül, a művészetben, az irodalomban sem lehet tartós állapot, hogy mi „egyetemeshez tartozónak” értjük a nem szocialista világ értékeit, emez utóbbi világ azonban nem tartja „egyetemeshez tartozónak”, bennefoglaltnak a szocialista irodalom értékeit. Ez hasadós állapot. Mi a polgári egyetemességhez aligha tudunk originális, új értékeket hozzátenni: ilyen híradásokat irodalmunk csak a saját világunkról képes adni. Tehát valami mást, mint amit a polgári egyetemesség elfogad. Azt gondolom, hogy hosszabb integrációs folyamat után újra helyreáll majd a világirodalom tényleges egyetemessége, de ebben a folyamatban eleve kizárt, hogy lemondjunk sajátos, önálló, új mondandóinkról, hogy irodalmi termésünk ne hordozza az itt és most élő, alkotó, családó, helyét kereső, újra meg újra neki-rugaszkodó ember és társadalom specifikus ismérveit.

Ami a szociográfiát illeti, ez a műfaj nem kevés érdekességet, jó izgalmat adott az utóbbi évtizedben. Lehetőségeit akképp aknázza ki legjobban, ha minél több hiteles információt közöl, szemléletünk minél összetettebb ábrázolását, netán historizmust is, a jelenségek és események társadalmi-történeti hátterének megrajzolását. Semmiképp nem nevezném a szociográfiát kizárólag az „igazi” próza előszobájának. Ismerünk műveket, melyek önálló irodalmi alkotásként is megállják helyüket, és ismerünk olyanokat, melyek többé vagy kevésbé kitűnő nyersanyagok egy majdan megírható regényhez, drámához. Sokat beszélünk az irodalom tudatformáló szerepéről, el-elfeledkezve róla, hogy a nagy művek lassan hatnak, olykor el-eltűnnek a süllyesztőben, hogy egy-két évtized után újra felfedezzék őket. A szociográfia akutabb hatású. Beavatkozás. Állásfoglalásra szorítás. Nagyon jól tudják ezt mindazok a világirodalomban, akik az úgynevezett valóságírodalmat csinálják, csaknem naplószerűen követve egy-egy emberi mozgást s annak indítékait: s anélkül, hogy a valóságírodalom alapvető helyéről, szerepéről megfeledkeznének, kiemelkedő művekben az ellenőrizhető konkrétumot is képesek az egyetemes szférájába emelni.

Irodalmunk a felgyorsult világban nem nélkülözheti a szélesebb kitekintést, összefüggéseket is nyújtó tájékoztatást, nem csupán kifejezetten irodalmi, hanem társadalmi, gazdasági kérdésekben, és abban, hogy hogyan is élünk, hogyan kellene élnünk, vagy realiztikusabban fogalmazva, hogyan lehetséges következetesebben és teljesebben élnünk. Szövegségünk gyakorlatra váltotta közgyűlési elhatározását abban a vonatkozásban, hogy neves politikai-társadalmi vezetőket hív meg, rendszeresen, részint előadásra, részint kötetlenebb, kérdezőbb találkozóra. Elhatározásunk, hogy a jövőben nemcsak magas szintű vezetőket látunk vendégül, hanem egy-egy részterület hozzáértő szakembereit is. Ez fontos. Tájékoztatósi pontok nélkül lehetetlen biztosan eligazodni. Szabolcsi Miklós említette, hogy vannak bizonyos krízis-jelek, amelyek nem biztos, hogy a hetvenes évek társadalmában születtek. Azt mondanám, egy részükről legalább, biztos, hogy nem most keletkeztek, hanem jóval korábban, de csak most vettük észre, most kezdjük elemezni őket. Ez a kétség, a történeti-társadalmi feszültségek kései felismerése, a rájuk adandó lehetséges —

adott időben lehetséges — válaszok ki-kihagyása, bizonytalansága visszahat a társadalomra és az emberre. Elbizonytalanítja. Mi hát, ami tartós, mi az, ami átmeneti? Mi az egészen igaz, mi az, ami csak félig az? Milyen gazdasági, társadalmi, emberi-magatartásbeli kérdések megoldásához van valóságos erőnk és képességünk, s mely kérdések azok, melyekről csak intelmeket, biztatásokat, szónoklatokat tudunk mondani? Elbizonytalanodás, persze, személyes indítékok miatt is mindig volt, lesz: ez azonban ne vigasztaljon bennünket, a társadalom egyénekből áll, s az egy személyi ellehetetlenülést is vizsgálunk kell. Pozsgay Imre azt mondta, konfliktustűrő képességünk alacsony. Ehhez én hozzátenném, hogy konfliktusaink minősége és mennyisége is változott. De kétségtelennek tartom, hogy — főképp hallgatás vagy bizonytalan félválaszok helyett — fordulatok, ránk zúduló s ellentmondó hatások, váratlan nehézségek, távlatvesztések esetére fokozatosan fel kell építenünk az egyénben a tisztánlátást, az eltökéltséget, a nemkívánatos jelenségek elleni harckésziséget, a megpróbáltatások elviselését: mert helyettünk senki nem oldja meg problémáinkat, helyettünk senki nem viseli el nehézségeinket.

Főképp a fiatalok nevelésében szükséges érvényesíteni az átgondolt, őszinte felkészítést az életre. Világosan meg kell mondani nekik, hogy semmit nem kapnak az élettől ingyen. Hogy mindenért meg kell verekedni. Hogy készüljenek fel a csalódásokra, s az azokkal szembeni szilárdságra. Ne tanítsanak nekik mást az iskolában, mint amivel a valóságban találkozni fognak. Ha a magam korosztályára gondolok, elmondhatom, nem egyszer-kétszer csalódtunk három évtized alatt. Kísértett is olykor, lecsapni a szerszámot, csinálja más, hiszen az egész az „nem így képzeltük”. Ezért is nélkülözhetetlen a tájékozottság, a tárgyilagos ítélet, a történelmi szigor. Mi maradandó, mi múlandó: mit lehet megváltoztatni, mit nem vagy csak alig, s azt is nagy erőfeszítéssel: mit lehet „gyorsan” megoldani, s mit csak generációk állhatatos munkájával. Ne keverjék össze a dolgokat, alakuljon ki bennük egyfajta társadalmi-politikai fajsúlyérzék. És készüljenek rá, hogy ha valami „elintéződik”, rögtön két-három új, nem volt kérdéssel állnak szemben.

Az élet így telik napjainkban is, megújuló és megújító küzdelemmel. Ha ebben a küzdelemben képesek vagyunk meglegelni, fölismereni és kimondani a kor emberét, akkor — ha nem is mindig — de mégis, általunk is mozog a világ előre, és sokakat meg lehet kímélni attól, hogy hitüket veszítsék, s túlságosan elfoglalják magukat a csalódásokkal.